

mniej orientuje się, o jakie tytuły w danym przypadku chodzi, natomiast badacz z zagranicy i tak raczej po nie nie sięgnie, skoro nie zna polskiego. Stale też należy mieć przy tym na uwadze, jak nieznaczny procent spośród ogółu uwzględnionych w prezentowanej edycji purpuratów stanowią hierarchowie reprezentujący tak „egzotyczne” nacje i języki, jak chorwacki, czeski, polski, słowacki, ukraiński czy również węgierski, stąd trudno oczekiwać po autorze filologicznego przygotowania i w tym względzie (dodajmy tu, że co dotyczy polskojęzycznych wydawnictw encyklopedyczno-słownikowych J. LeBlanc sięgnął po KUL-owską *Encyklopedię katolicką* oraz po *Polski słownik biograficzny*). Nic zresztą nie stoi na przeszkodzie, by opracowany został przez historyków (zwłaszcza Kościoła) z tych właśnie krajów słownik biograficzny ogółu purpuratów z Europy Środkowo-Wschodniej, których – jeśli pominąć Niemcy – nie było aż tak wielu, gdy porównać ich liczbę z kardynałami z państw Europy Zachodniej (a zwłaszcza Południowej).

Skoro na koniec niniejszej recenzji mowa o tego rodzaju „oczekiwaniach” na przyszłość wydaje się czymś zgoła naturalnym (a zarazem jak najbardziej pożądaną kontynuacją owego zrealizowanego już dla XIX stulecia zamysłu), opracowanie komplementarnego leksykonu biograficznego Kolegium Kardynalskiego w odniesieniu do XX wieku, a ściślej do lat 1903-2005, to jest ośmiu kolejnych pontyfikatów – od św. Piusa X do Błogosławionego Jana Pawła II (w praktyce chodziło by zatem o okres równych stu lat, gdyż papież przełomu tysiącleci ostatnie nominacje kardynalskie ogłosił w dniu 28 IX 2003 r., w 45 rocznicę swych święceń biskupich, zabierając następnie ze sobą do grobu imię i nazwisko jednego kardynała *in pectore* – prawdopodobnie metropolity moskiewskiego Tadeusza Kondrusiewicza, podczas gdy np. Grzegorz XVI nie zdążył ujawnić przed śmiercią aż czterech nominowanych przezeń *in pectore* – w r. 1845 – purpuratów). Zgadywanie, czy tego rodzaju dzieła podejmie się znów w pojedynkę Jean LeBlanc, nie należy do powinności recenzenta, piszącego wyłącznie o tym, co jest, a nie co być może.

Krzysztof R. Prokop

Hierarchia ecclesiastica orientalis. Series episcoporum Ecclesiarum Christianorum Orientalium, t. 3 – *Supplementum*, a cura di Giorgio Fedalto, Padova: Edizioni Messaggero Padova (Messaggero di Sant’Antonio – Editrice) 2006, ss. 560.

Na łamach zarówno warszawskich „Studiów Źródłoznawczych”, jak i poznańskich „Studiów Franciszkańskich”, piszący te słowa miał sposobność przed kilku laty zaprezentować najnowszy wolumin, znanej nie tylko historykom Kościoła, wielotomowej edycji *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, przynoszącej krytycznie zestawione wykazy obsady biskupstw rezydencjalnych oraz tytularnych Kościoła

katolickiego na całym świecie¹. Dotychczasowych dziewięć tomów owej serii obejmuje hierarchów z lat 1198-1922, a więc z czasów pontyfikatów papieży od Innocentego III do Benedykta XV², przy czym aktualnie w przygotowaniu znajduje się wolumin odnoszący się do hierarchii kościelnej z okresu zasiadania na Stolicy Piotrowej „polskiego” papieża Piusa XI (lata 1922-1939), opracowywany – tak, jak i poprzedni – przez historyka Kościoła z Polski, o. dr. Zenona Sylwestra Pięty (z Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych)³. Niejako „w cieniu” owej serii pozostaje natomiast pomyślana jako poniekąd komplementarna edycja *Hierarchia ecclesiastica orientalis*, której dotychczasowe tomy wydane zostały nakładem tej samej oficyny wydawniczej, co i ostatnie woluminy *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, a więc franciszkańskiego wydawnictwa Edizioni Messaggero z Padwy (identyczny jest też format oraz niektóre inne cechy fizyczne obu tych publikacji). Ich autor Giorgio Fedalto, kapłan należący do prezbiterium diecezji weneckiej (rodem z parafii Santa Maria Ausiliatrice w dzielnicy Wenecji Gazzera, tamże wyświęcony 1 XI 1958 r.), przez długie lata związany z uniwersytetem w Padwie (*Università degli Studi di Padova, Facoltà de Magistero: 1970-1975 professore incaricato di Letteratura Cristiana Antica, 1975-2005 professore ordinario di Storia del Cristianesimo con affidamento di Storia Bizantina*; obecnie profesor emerytowany), szerszym kręgom badaczy – również spoza Włoch – dał się poznać jeszcze w latach siedemdziesiątych minionego stulecia, kiedy to w Weronie, w ramach serii *Studi Religiosi*, ukazało się jego pióra trzytomowe opracowanie pt. *La Chiesa Latina in Oriente*, wznowione w r. 2006 (*nuova edizione aggiornata*; z kolei w latach 1984-1995 wyszła drukiem w Mediolanie – także w trzech tomach – jego autorstwa monografia *Le Chiese d'Oriente*). Z wielu względów na szczególną uwagę zasługuje drugi spośród woluminów owej edycji, zatytułowany *Hierarchia Latina Orientis* (Verona 1976) i w swej koncepcji nawiązujący właśnie do wspomnianego tu pomnikowego kompendium *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*⁴. Ukazana tam została obsada powierzanych duchownym Kościoła Zachodniego biskupstw z szeroko pojętego Wschodu chrześcijańskiego (terytoria zdobyte przez krzyżowców, kolonie czarnomorskie, diecezje misyjne w głębi Azji)⁵ – przy założeniu, że w wykazach tych uwzględniono wyłącz-

---

¹ „Studia Franciszkańskie” 13(2003), s. 642-644; „Studia Źródłoznawcze” 43(2005), s. 209-211.

² Mająca dotyczyć wcześniejszego okresu i tym samym wypełnić istniejącą lukę wielotomowa seria *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae Occidentalis ab initio usque ad annum 1198* „utknęła” w stadium początkowym i trudno przewidzieć, kiedy nastąpi w owym względzie pożądanym przełom (zob. omówienie dotychczas wydanych woluminów w „Przeglądzie Zachodniopomorskim” 19/48/ (2004) nr 2, s. 263-269).

³ Por.: W. M. Z a r ę b c z a n, *Polacy w Watykanie. Instytucje i urzędy oraz Polacy w nich pracujący. Historia i współczesność*, Pelplin 2004, s. 504.

⁴ Na marginesie nie od rzeczy będzie nadmienić, iż także G. Fedalto poświęcił najnowszemu spośród dotychczasowych tomów *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi* tekst recenzyjny, opublikowany w „Studia Patavina” 51(2004), s. 936-937.

⁵ Por.: *Atlante universale di storia della Chiesa. Le Chiese cristiane ieri e oggi*, ed.

nie hierarchów faktycznie czynnych na danym obszarze (a przynajmniej w danym regionie), z pominięciem natomiast wyświęconych na określony tytuł biskupów, udzielających się *in pontificalibus* w różnych krajach Europy, przy czym w praktyce autorowi nie zawsze udawało się oddzielić tych pierwszych od drugich. W rzeczonyj edycji z r. 1976 mamy zatem do czynienia z postaciami z późnego średniowiecza (XIII, XIV, także XV w.), choć w pojedynczych przypadkach owe wykazy sięgają nawet aż po XVII stulecie (Kreta). W każdym razie tamtą swoją publikacją G. Fedalto ujawnił jak najbardziej pożądaną w perspektywie postępu badań nad dziejami struktur organizacji kościelnej w czasach minionych predylekcję ku opracowywaniu tego rodzaju niezwykle przydatnych warsztatowo i zawsze chętnie witanych przez historyków różnych specjalizacji kompendiów chronologicznych.

Znalazło to potwierdzenie w dwanaście lat później, kiedy w roku 1988, nakładem wspomnianej wyżej oficyny Edizioni Messaggero w Padwie, ukazały się opracowane przez tego właśnie badacza dwa okazałe woluminy pt. *Hierarchia ecclesiastica orientalis. Series episcoporum Ecclesiarum Christianorum Orientalium*. Oba w formacie B4, liczące w sumie 1212 stron (w ich obrębie zachowano ciągłą paginację, stąd drugi rozpoczyna się od strony 573), noszą one podtytuły – odpowiednio – *Patriarchatus Constantinopolitanus* oraz *Patriarchatus Alexandrinus, Antiochenus, Hierosolimitanus*. W tym przypadku nie chodzi już zatem o hierarchię Kościoła katolickiego w krajach Orientu, lecz o Kościoły Wschodnie poszczególnych tradycji i obrządków – poczynając od starożytności, poprzez średniowiecze i nowożytność, a na czasach współczesnych kończąc. W obszarze zainteresowań G. Fedalto znaleźli się zatem hierarchowie z okresu bez mała dwóch tysiącleci, a tym samym wyzwanie, jakie badacz ów przed sobą postawił, jawi się nadzwyczaj śmiałym. Nie krył on przy tym, że przyświecającym mu celem było zastąpienie poprzez świeższą datę edycję, czyniącą zadość aktualnym oczekiwaniom i wymogom nauki, wydanego jeszcze w roku 1740 w Paryżu trzytomowego dzieła *Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus* francuskiego dominikanina Michela Le Quiena⁶, z oczywistych względów w wielu punktach nie odzwierciedlającego dzisiejszego stanu wiedzy, choć zarazem nadal zachowującego wartość. Wówczas, kiedy ukazało się drukiem, kompendium autorstwa G. Fedalto w zasadzie w ogóle nie zostało dostrzeżone w Polsce, o czym świadczy zarówno brak na rodzimym gruncie jego omówień o charakterze recenzyjnym, jak i bardzo rzadkie powoływanie się na nie polskich autorów, którym z racji obszaru własnych zainteresowań badawczych nie powinno ono być nieznane (nawet w obszernym wykazie skrótów KUL-owskiej *Encyklopedii katolickiej*, w którym nie zabrakło „podstawowej” serii *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, tej komplementarnej edycji nie uwzględniono). Koresponduje to z okolicznością, że zapewne w mało której spośród bibliotek naukowych w Polsce można natknąć się na owo

---

J. Martin, Casale Monferrato–Città del Vaticano 1991, s. 61, 63. Nadto zob.: „Zapiski Historyczne” 70(2005), z. 4, s. 150-153 (omówienie pokrewnej tematycznie edycji: K. P. K i r s t e i n, *Die lateinischen Patriarchen von Jerusalem. Von der Eroberung der Heiligen Stadt durch die Kreuzfahrer 1099 bis zum Ende der Kreuzfahrerstaaten 1291*, Berlin 2002).

⁶ Zob.: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 825 (J. Duchniewski).

wydawnictwo, w rezultacie czego jest ono u nas prawie że nieosiągalne i niewielu historyków posiada świadomość istnienia tego kompendium.

Ogłoszenie drukiem w roku 2006 suplementowego tomu trzeciego dzieła *Hierarchia ecclesiastica orientalis* daje sposobność, by z jednej strony zwrócić uwagę szerszego grona rodzimych badaczy na ową serię (dodajmy zaś, że pośród oczekujących na druk prac G. Fedalto znajduje się także książka *Vescovi latini in Bulgaria*), z drugiej zaś poczynić pewne uwagi w przedmiocie jego przydatności i przede wszystkim wartości – zwłaszcza pod kątem zgłębiania dziejów wspólnot wywodzących się z tradycji Kościołów Wschodnich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Piszący te słowa nie zamierza bowiem dokonywać krytycznej oceny rzetelności podanych przez G. Fedalto zestawień w odniesieniu zwłaszcza do starożytności chrześcijańskiej, nie rosząc sobie pretensji do posiadania należytych w tej materii kompetencji (dotyczy to również hierarchii z późniejszych okresów dziejowych z obszaru Bliskiego Wschodu). Włoski badacz nie pominął wszakże w swych wykazach obsady stolic biskupich Kościołów Wschodnich na terenie Słowiańszczyzny, w tym również na ziemiach polskich, co z jednej strony skłania do tym baczniejszego przyjrzenia się owej publikacji przez rodzimych historyków, z rzeczoną problematyką obznajomionych, z drugiej zaś zgoła obliguje do wypowiedzenia się o przydatności i zarazem wartości tychże zestawień, względem których nie ma zresztą wielu alternatywnych i także z tego względu zasługują one na poświęcenie im uwagi.

Suplementowy tom trzeci, o którym obecnie mowa, ukazał się w takim samym formacie oraz szacie graficznej, co owe dwa z roku 1988, także pod względem objętości będąc porównywalny z każdym spośród tamtych. Poprzedzony został zwięzłą przedmową autora, w której nie zabrakło odniesień również do problematyki struktur Kościołów Wschodnich w Europie Środkowo-Wschodniej (s. 9-12), oraz wykazem skrótów bibliograficznych, ograniczonym – jako jedynie uzupełnienie owego zawartego we wcześniejszych woluminach – do zaledwie kilkunastu pozycji (s. 13). Dla porządku należy w tym miejscu odnotować, że prawosławnym patriarchatom, metropoliom, eparchiom (biskupstwom) i egzarchatom z obszaru szeroko pojętej Słowiańszczyzny G. Fedalto poświęcił uwagę już w tomie pierwszym, prezentując tam namiastki zestawień hierarchów z obszaru dzisiejszej Białorusi, Czech, Polski, Rosji, Serbii i Ukrainy, także Bułgarii, Mołdawii oraz Rumunii.

Użyte tu zostało pojęcie „namiastki”, jako że w większości przypadków owe wykazy są doprawdy szczątkowe, uwzględniając zaledwie pojedynczych hierarchów z różnych okresów dziejowych. Nawet dla czasów nowożytnych i najnowszych często też brakuje przy imionach nazwisk oraz dat, a jeśli już się pojawiają, to w szeregu przypadków są zniekształcone (nazwiska) lub nieprecyzyjne (daty). Raz po raz natrafiamy również na „puste” stolice metropolitalne czy biskupie, bowiem odnośnym nazwom geograficznym nie towarzyszą jakiegokolwiek zestawienia hierarchów, a jedynie lapidarne notki o danej jednostce organizacji terytorialnej Kościoła prawosławnego lub któregoś z obrządków wschodnich Kościoła katolickiego, jako że autor „dostrzegł” istnienie także wspólnot unickich. Przykładowo spośród arcybiskupów Lwowa obrządku ormiańskokatolickiego nie potrafił wtenczas wskazać ani jednego, gdy z kolei w przypadku hierarchów obrządku greckokatolickiego nie zawsze udawało

mu się oddzielić ich od tych reprezentujących Cerkiew prawosławną, czyli tzw. hierarchię dyzunicką (nie wspominając już o tego rodzaju osobliwościach, jak np. zapis w rodzaju „Joseph IV vel Rutski” w odniesieniu do metropolity Józefa Welamina Rutskiego; z kolei przy nazwie utworzonego w r. 1885 biskupstwa w Stanisławowie znów nie podaje ani jednego imienia i nazwiska).

Zresztą w nie tak rzadkiej u historyków z krajów zachodnich niespecjalnie wnikliwej „perspektywie” postrzegania spraw Europy Środkowo-Wschodniej, również i ten autor mało zwracał uwagę na takie „niuanse”, jak odrębność dziejowa ziem związanych niegdyś z organizmem państwowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów względem tych już w tamtym okresie pozostających we władaniu rosyjskim (moskiewskim). W jednym „szeregu”, w ramach rozdziału opatrzonego nagłówkiem *Provincia Russiae*, znajdujemy w rezultacie stolice m.in. w Ałma-Acie, Astrachaniu, Charkowie, Chełmie, Czerniowcach, Grodnie, Haliczu (pisanym „Galitza”), Irkucku, Jekaterynburgu, Kazaniu, Kijowie, Lwowie, Łucku, Mińsku, Moskwie, Mukaczewie, Nowosybirsku, Odessie, Pińsku, Połocku, Przemyślu (u G. Fedalto jest to „Przmysl”), Samborze, Symferopolu, Takszencie, Tobolsku, Warszawie, Wilnie czy Władywostoku. W notce historycznej o metropolii kijowskiej, gdzie mowa jest też o unii brzeskiej („Brest Litovsk”), autor pisze wyłącznie o Rusi i Moskwie, w rezultacie czego mniej zorientowany czytelnik mógłby dojść do wniosku, że do owej unii doszło właśnie w państwie moskiewskim. Rodzić się zresztą może pytanie, jakie rozeznanie w tej materii posiadał sam autor publikacji, skoro chcąc dookreślić, jacy hierarchowie wzięli udział w synodzie brzeskim 1596 r., pisze, że byli to „i prelati di rito bizantino-slavo ad ovest della linea che corre all’incirca dall’alto Dvina al basso Dniepr”. Zaraz w następnym zdaniu mowa jest o utworzeniu w roku 1589 patriarchatu ze stolicą w Moskwie, natomiast państwo polsko-litewskie nie zostało tam ani słowem wspomniane, trudno oczekiwać, iż każdy czytelnik mimo to bez trudu skojarzy, że chodzi o fakty mające coś wspólnego z dziejami chrześcijaństwa na ziemiach polskich. Z kolei Halicz czy Lwów to stolice położone „in Galizia” (przy Haliczu mowa jest, iż to „vescovado fondato dal principe russo Vladimiro”), gdy znów przy Warszawie przeczytamy, że jest to „sede metropolitana, autocefala dal 1924 con 3 dioecesi suffraganee ucraine (Varsavia e Kholm, Volhynia, Polesia) e 2 dioecesi rutene (Vilna, Grodno); soppressa nel 1948, fu ricostituita nel 1951 dal patriarcato di Mosca con 4 eparchie oltre a Varsavia (Bielostock, Lodz, Breslau, Dantzig)”. W owej lapidarnej notce w zasadzie mało które informacje nie wymagają sprostowania, czemu wszakże miejsca poświęcać tu nie będziemy, skoro dwa pierwsze tomy edycji *Hierarchia ecclesiastica orientalis* zasadniczo nie stanowią przedmiotu obecnej recenzji.

W ciągu kolejnych lat G. Fedalto miał sposobność spostrzec, że wykorzystana przezeń literatura przedmiotu bynajmniej nie wyczerpuje tytułowej problematyki, zaś w przypadku szeregu spośród uwzględnionych w dwóch poprzednich tomach stolic możliwe jest uzupełnienie zawartych tam wykazów. Na tę okoliczność opracowany został przezeń i podany do druku ów właśnie tom suplementowy, którego ukazanie się w zasadzie tak samo nie zostało dostrzeżone w Polsce, choć hierarchii z Europy Środkowo-Wschodniej poświęcono w nim proporcjonalnie o wiele więcej miejsca aniżeli w pierwszym z woluminów. Tym razem autor oddzielił już Polski Autoke-

faliczny Kościół Prawosławny od Cerkwi rosyjskiej, w stosownej nocie historycznej poprawiając też niektóre z owych nieścisłości i omyłek, jakimi poprzednio „uraczył” czytelnika (zawarta w niej została następującej treści informacja: „La Polonia indipendente [mowa o okresie 1918-1939] contava circa 4 milioni di ortodossi, per lo più di origine bielorrussa ed ucraina, appartenenti al patriarcato di Mosca; nel 1924 il patriarcato di Costantinopoli concesse a quella chiesa l’autocefalia, non riconosciuta dal patriarcato di Mosca; nel 1939 la Polonia orientale fu annessa all’Unione Sovietica e le sue chiese ortodosse sottoposte al patriarcato di Mosca; nel 1948 fu deposto il metropolita ortodosso di Varsavia e dichiarata da Mosca l’autocefalia; attualmente ha 6 diocesi”). Z o wiele obszerniejszymi uzupełnieniami i sprostowaniami mamy natomiast do czynienia w odniesieniu do hierarchów zarówno prawosławnych, jak przede wszystkim unickich (greckokatolickich), z ziem historycznie związanych z dziejami dzisiejszej Ukrainy, a niegdyś Rzeczypospolitej Obojga Narodów, co z oczywistych powodów może budzić zainteresowanie polskich historyków. Nim wszakże poczynimy pewne uwagi odnośnie do tych wykazów, w pierw należy pokrótce przyrzeć się, w oparciu o jaki fundament uległ poszerzeniu znany autorowi omawianej edycji zasób faktografii, to znaczy czy jest to rezultat jego własnych poszukiwań źródłowych, czy też pochodna wyłącznie dotarcia do prac innych badaczy i spożytkowania zawartości owych edycji. Jeśli to drugie, uprawnione wydaje się pytanie, czy kompendium autorstwa Giorgio Fedalto stanowi mimo wszystko pewien krok naprzód w badaniach nad złożoną rzeczywistością historyczną Kościołów Wschodnich, czy może pod pewnymi względami wprowadza niepotrzebne zamieszanie do stanu wiedzy na temat struktur organizacji terytorialnej i hierarchii kościelnej, co wszak możliwe jest nawet w przypadku dzieł o charakterze kompilatorskim – wtenczas, kiedy kompetencje firmującego dane przedsięwzięcie badacza okażą się niewystarczające, by sprostać podjętemu wyzwaniu.

W tym konkretnym przypadku mamy zaś do czynienia z niewątpliwie dużym (czy zgoła ogromnym) wyzwaniem, które gdyby doczekało się urzeczywistnienia na poziomie przynajmniej takim, jak *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, wówczas z pewnością stanowiłoby niezastąpioną pomoc warsztatową w badaniach nad rzeczywistością eklezjalną Kościołów Wschodnich tudzież wschodnich obrządków Kościoła katolickiego. O ile jednak tamta „łacińska” seria łączy w sobie rezultaty zarówno kwerend archiwalnych, jak i – skądinąd tylko częściowego – spożytkowania istniejącej literatury przedmiotu, o tyle G. Fedalto oparł się w całości na pracach drukowanych. Samo w sobie nie stanowi to czegoś deprecjonującego, bowiem tego rodzaju kompendia z zakresu szeroko pojętej chronologii historycznej z reguły bazują na rezultatach trudów innych badaczy, zbierając w jedną całość i – co niezwykle istotne – w sposób krytyczny konfrontując je ze sobą (wydaje się to bowiem zgoła niewykonalne, aby ktoś przeprowadził kwerendę źródłową mającą na celu zweryfikowanie w oparciu o świadectwa z epoki zagadnienie obsady stolic biskupich na przestrzeni dwóch tysiącleci!). Zresztą autorzy kolejnych tomów *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi* w swych poszukiwaniach archiwalnych ograniczyli się wyłącznie do pewnej części zasobów aktowych Kurii Rzymskiej, nie podejmując przy tym trudu ogarnięcia literatury przedmiotu na temat obsady biskupstw w poszczególnych krajach czy prowincjach kościelnych, co zresztą tak samo wymagałoby ogromnej kwe-

rendy. W tym zatem punkcie, to znaczy gdy chodzi o zakres poszukiwań bibliograficznych, G. Fedalto wypada nawet korzystniej, przy czym o tyle nie ma w tym nic nadzwyczajnego, że przecież literatura przedmiotu wraz z edycjami źródłowymi stanowiła tu wyłączny fundament przygotowania omawianej publikacji. Skądinąd trudno wyobrazić sobie jakieś alternatywne rozwiązanie, gdyż przecież w odniesieniu do Kościołów Wschodnich nie istnieje jakikolwiek „odpowiednik” Archiwum Watykańskiego, w którym by można znaleźć informacje na temat wszystkich nominacji biskupich z kilku ostatnich stuleci. To zaś stanowi pochodną odmiennego względem Kościoła Zachodniego (katolickiego) modelu funkcjonowania tamtych wspólnot eklesjalnych, w których nie nastąpił analogiczny, co w zachodnim chrześcijaństwie, proces centralizacji na najwyższym szczeblu, prowadzący do ukonstytuowania nadrzędnego w stosunku do wszystkich pozostałych, jednego ośrodka władzy (a wraz z tym i *sui generis* „centralnego archiwum” instytucji). Praca kompilatorska na fundamencie istniejących opracowań, przy wykorzystaniu zarazem pewnego zasobu edycji źródłowych, w przypadku tego rodzaju wydawnictwa wydaje się zatem jedynym racjonalnym rozwiązaniem, stąd uznawszy słuszność przyjętej koncepcji, należy przyrzeć się poziomowi tudzież rzetelności realizacji ujętego w ten sposób zamysłu.

Bibliografia do pierwszych dwóch woluminów serii *Hierarchia ecclesiastica orientalis* obejmuje dwieście pozycji – w tym liczne serie wielotomowe (jak chociażby *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* i *Series Latina*, czy *Patrologia Orientalis*, podobnie *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*) tudzież periodyki naukowe, przy czym w większości są to pozycje odnoszące się do starożytności chrześcijańskiej, podczas gdy w przypadku hierarchów z wieków średnich i w szczególności z czasów nowożytnych oraz najnowszych G. Fedalto zazwyczaj zdaje się na jakieś pojedyncze źródło (w potocznym tego terminu rozumieniu) informacji i w ślad za nim przytacza to, co tam widnieje, nie dokonując jakiegokolwiek konfrontacji bądź krytyki. Szczególnie cennym *vademecum* okazały się dlań ukazujące się w Paryżu, począwszy od roku 1912, kolejne zeszyty i woluminy *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, które to wydawnictwo encyklopedyczno-słownikowe rzeczywiście niezmiennie postawione jest na wysokim poziomie i przy hasłach o poszczególnych diecezjach zawiera spisy chronologiczne biskupów sprawujących tam rządy (to samo dotyczy zresztą i opactw mnisznych, czego brakuje w naszej rodzimej *Encyklopedii katolickiej*, w której takowe wykazy widnieją tylko i wyłącznie przy biskupstwach – wszystkich Kościołów i obrządków – z ziem historycznie związanych z polską państwowością, wszakże opactw już nie „uhonorowano” w podobny sposób, co tym bardziej dotyczy zagranicznych diecezji oraz klasztorów). Tyle tylko, że w roku 1988 edycja ta doszła dopiero do początku litery „H”, by w r. 2006 osiągnąć z kolei literę „K”, stąd siłą rzeczy G. Fedalto nie mógł całkowicie zdać się w swej pracy kompilatorskiej na rezultat kwerend archiwalno-bibliograficznych autorów współpracujących z *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, by do końca zapełnić przyjęty kwestionariusz (*nota bene* po KUL-owską *Encyklopedię katolicką* najwyraźniej nie sięgał i ani jej nie przywołuje, stąd zawartych tam wykazów nie wykorzystał dla zapełnienia niektórych luk). W rezultacie przede wszystkim właśnie – w aspekcie chronologicznym – do czasów nowożytnych, z drugiej zaś – w perspektywie geograficznej – do Słowiańszczyzny,

w „podstawowym” korpusie z roku 1988 przeważają pustki, które mają się nijak do faktycznego stanu badań, w której to materii rodzimych historyków Kościoła nie potrzeba uświadamiać. „Odkrycie” później przez G. Fedalto kilku publikacji z tej problematyki dało autorowi omawianego dzieła asumptu ku temu, aby w prezentowanym tomie suplementowym poświęcić Europie Środkowo-Wschodniej relatywnie dużo uwagi, co samo w sobie z oczywistych względów może cieszyć.

Pośród owych nowości (wydanych bowiem już po roku 1988), które wydatnie poszerzyły zasób dostępnej włoskiemu badaczowi faktografii, znalazły się m.in. *Hierarchy of the Kyivan Church (861-1990)* D. Błażejowskiego (Rome 1990), *The History of the Church in Carpathian Rus* A. B. Pekara (New York 1992) oraz najnowsze wydanie (z roku 1999) pracy *The Eastern Christian Churches. A brief Survey* R. Robertsona. To ostatnie doczekało się również przekładu na język polski, ogłoszonego drukiem w r. 1998 (pod tytułem *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*), któremu piszący obecne słowa poświęcił obszerniejszy artykuł recenzyjny, zniechęcając polskiego wydawcę do będącego w planach drugiego wydania, a to ze względu na trudne do przemilczenia nagromadzenie w tej edycji nieścisłości i omyłek, nieraz rażących (dla sprawiedliwości należy wszakże dodać, że w niemalej mierze był to rezultat budzącego konsternację poziomu przekładu, wskazującego na niedostateczne kompetencje osób, które podjęły się przygotowania tej publikacji)⁷. Autor niniejszych wywodów okiem recenzenckim przyjrzał się również opracowaniom autorstwa Dmytro Błażejowskiego, dotyczącym zarówno prozopografii duchowieństwa, jak i struktur terytorialnych Kościoła greckokatolickiego, w tym przypadku znajdując podstawy dla pozytywnej oceny owych dzieł, choć zarazem z pełną świadomością, że również one zawierają rozmaite mankamenty, a przede wszystkim stanowią nie tyle końcowy rezultat prowadzonych na owym polu badań, do którego niewiele by można w przyszłości dodać, lecz raczej punkt wyjścia dla dalszych poszukiwań i prac⁸.

Prócz tego dopiero teraz G. Fedalto dostrzegł przydatność corocznych edycji watykańskiego *Annuario Pontificio* dla zyskania orientacji we współczesnych strukturach hierarchicznych poszczególnych obrządków wschodnich Kościoła katolickiego, sięgając tak samo po swego rodzaju odpowiednik owej publikacji, gdy chodzi o Kościoły Wschodnie (zarówno prawosławne, jak i przedchalcedońskie), jakim jawi się wydawany w cyklu rocznym lub dwuletнім informator *Orthodoxia* (publikowany – począwszy od roku 1984 – przez Ostkirchliches Institut w Ratyźbonie, którego długoletnim współpracownikiem był zmarły w r. 2008 augustianin o. Celestyn Patock OSA z Würzburga, pochodzący z Kaszub i posługujący się językiem polskim). Dzięki niemu właśnie autor *Hierarchia ecclesiastica orientalis* władny był zawrzeć w owym tomie suplementowym dane na temat aktualnej obsady stolic Kościołów i obrządków wschodnich (jako ostatnie spożytkował *Annuario Pontificio* z roku 2001, tudzież

---

⁷ Recenzja ta ukazała się w zbiorze: *Kościoły Wschodnie*, red. J. Drabina (*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Studia Religiołogica*, z. 32), Kraków 1999, s. 239-254.

⁸ „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 87 (2007), s. 401-407; „Ostkirchliche Studien” 56(2007), z. 2, s. 366-369.

pozycję *Orthodoxia* z tego samego roku), niemniej istotniejsze wydają się uzupełnienia dotyczące hierarchów, których imiona należą już do przeszłości.

Tym samym powracamy do zagadnienia użyteczności owego kompilatorskiego kompendium G. Fedalto dla osób zainteresowanych chronologią historyczną biskupstw z jednej strony prawosławnych, z drugiej greckokatolickich i ormiańskokatolickich z ziem związanych w różnych okresach dziejowych z polską państwowością. Od razu w tym miejscu warto zresztą uzmysłowić czytelnikowi niniejszej recenzji, że ktoś poszukujący tego rodzaju wykazów obsady poszczególnych stolic biskupich z tego obszaru, nie jest bynajmniej skazany na omawianą tu publikację, gdyż zestawienia prawosławnych hierarchów w odniesieniu do poszczególnych eparchii i archieparchii (zarówno dla minionych okresów dziejowych, jak i czasów współczesnych) pomieszczone zostały w edycji *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*⁹, gdy z kolei spisy hierarchów greckokatolickich i ormiańskokatolickich (w opracowaniu ks. prof. Kazimierza Doli i ks. prof. Zdzisława Obertyńskiego) zawarte są w syntezie *Historia Kościoła w Polsce*¹⁰. Publikacje te nie były wszakże znane G. Fedalto, u którego lista ormiańskich arcybiskupów Lwowa (unickich) wygląda w konsekwencji następująco: „Torosowicz N., [?]-1681; Humanian Vartan, 1686 Oct. 1-[?]; Augustynowicz T., 1713-[?]; Isaac Nicolas Isakowicz, 1882 Jan. 12-1901 Apr. 29”. Spośród dwunastu lwowskich arcybiskupów obrządku ormiańskiego (do ich liczby należało by dodać nadto koadiutora – z lat 1701-1709 – Deodata Nersesowicza) w prezentowanej edycji uwzględniono zaledwie jedną trzecią, przy czym pełne daty sprawowania godności widnieją tylko przy pojedynczym hierarsze z końca XIX w.

Tego rodzaju „selektywny dobór” informacji z oczywistych względów budzi rozczarowanie, które przechodzi w zdumienie, kiedy przyjrzeć się podanej przez G. Fedalto liście greckokatolickich biskupów Przemyśla. Skądinąd zresztą w sposób najwyraźniej nieświadomy autor „rozbił” ją na trzy części, które dla niezorientowanego czytelnika stanowić będą osobne pozycje. I tak na s. 475, pod nagłówkiem *Polonia. Ecclesia Graeca-Catholica*, czytamy: „Nel 1946 fu soppressa la chiesa greco-

---

⁹ *Kościół prawosławny w Polsce dawniej i dziś*, red. L. Adamczuk, A. Mironowicz, Warszawa 1993, s. 48-74 (A. M i r o n o w i c z, *Struktura organizacyjna Kościoła prawosławnego w Polsce X-XVIII wieku*), 75-83 (A. M i r o n o w i c z, *Duchowieństwo prawosławne w X-XVIII wieku*, gdzie na s. 77-83 zestawienia chronologiczne *Metropolici, arcybiskupi i biskupi prawosławni na terenach Rzeczypospolitej do końca XVIII wieku*), 84-87 (E. M i r o n o w i c z, *Hierarchia i duchowieństwo w latach 1918-1939*), 87-98 (K. U r b a n, *Hierarchia i duchowieństwo w latach 1939-1992*, gdzie na s. 88-93 *Obsada personalna diecezji w latach 1939-1992*).

¹⁰ K. D o l a, *Katalog arcybiskupów i biskupów rezydencjalnych metropolii i diecezji polskich obrządku rzymskokatolickiego do czasów współczesnych*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2 – 1764-1945, cz. 2 – 1918-1945, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 255-303; t e n ż e, *Katalog arcybiskupów i biskupów rezydencjalnych eparchii polskich obrządku grecko-unickiego od unii brzeskiej (1596) do roku 1945*, w: tamże, s. 304-311; Z. O b e r t y Ń s k i, *Katalog unickich arcybiskupów ormiańskich w Polsce*, w: tamże, s. 312. Zob. także: *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*, red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz, Warszawa 1991, s. 58-81 (zwł. tabela I na s. 59-60).

cattolica ucraina; nel 1989 fu nominato un vescovo ucraino (ausiliare del primate polacco); nel 1991 fu designato un vescovo ucraino a Przemyśl, che nel 1996 divenne sede metropolitana con il titolo di Przemyśl-Varsavia, e fu creata una seconda diocesi ucraina in Polonia con il titolo di Wrocław-Gdańsk”. Do powyższej treści noty nie został przyporządkowany jakikolwiek spis hierarchów (podobnie brak osobnego „hasła” o wspomnianej greckokatolickiej eparchii wrocławsko-gdańskiej), lecz trzeba przenieść się na s. 123, by pod hasłem *Przemyśl, Polonia. Ecclesia Ruthena-Catholica* [!], po notce informacyjnej, z której wynika, iż „nel dicembre 1946 venne eretta una delegazione per la Polonia con propria giurisdizione”, znaleźć następujące wskazanie osobowe: „Ivan Martynjak, aux[iliaris], metr[opolita] – 1989, 1996”. Władca Jan Martyniak, który greckokatolickim biskupem przemyskim został w roku 1991 (uprzednio – od r. 1989 – był biskupem pomocniczym prymasa Polski dla wiernych tego obrządku), a metropolitą przemysko-warszawskim w pięć lat później, nie ma tu zatem jakichkolwiek poprzedników w godności. Tych należy szukać pod nagłówkiem *Peremyśl. Ecclesia Graeca-Catholica* (s. 122-123), gdzie poczet XX-wiecznych unickich władcyków przemyskich wygląda wszakże następująco (z zachowaniem oryginalnej pisowni): „Konstantyn Čexovyč 1897-1915; Josafat Kocylvovskij 1917-1947; Hryhoryj Laxota 1926-1950 [*Grzegorz Łakota – w rzeczywistości biskup pomocniczy, spełniający powierzoną mu funkcję do r. 1946*]; Ignacy Tokarczuk, 1965 Dec. 3-1993 Apr. 17 (ren[untiatu]), Jozef Michalik, 1993 Apr. 17→”. W ten oto kuriozalny sposób, „twórczo” łącząc zestawienie znalezione w wyżej wspomnianej publikacji D. Błażejowskiego z danymi widniejącymi w *Anuario Pontificio*, wszakże dotyczącymi obrządku łacińskiego, G. Fedalto listę greckokatolickich biskupów przemyskich „uzupełnił” nazwiskami tamtejszych (arcy)biskupów rzymskokatolickich (co bynajmniej nie stanowi odosobnionego przypadku, bowiem na końcu wykazu unickich władcyków Łucka – na s. 102 – widnieje aktualny ordynariusz rzymskokatolickiej diecezji łuckiej Marcan vel Markijan Trofimiak), natomiast nie „pasującego” do owej chronologii metropolitę Jana Martyniaka uczynił przedstawicielem innego obrządku wschodniego (*Ecclesia Ruthena-Catholica, Chiesa Rutena*, posiadająca na Ukrainie jedną eparchię mukaczewską oraz metropolię z trzema eparchiami w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej). Zresztą Przemyśl pojawia się raz jeszcze na kartach omawianego tomu, pośród dzisiejszych stolic biskupich Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, przy czym podana przez G. Fedalto nazwa owej eparchii to „Przemyśl et Nowy Sącz” (s. 476, gdzie obok także prawosławne diecezje „Łódź” i „Lublino”!).

Zniekształcenia nazw geograficznych czy osobowych (np. na s. 132 aktualny władca stryjski odnotowany jest jako Julian Gbar zamiast Gbur, gdy z kolei na s. 476 prawosławny arcybiskup lubelski i chełmski to Abel Andrzej Popławki miast Popławski, przy czym tego rodzaju usterek jest wiele) to z pewnością trudny do pobłażliwego potraktowania mankament, wydatnie obniżający wartość publikacji, jednakże tym, co prawdziwie deprecjonujące, jawi się ów bałagan w wykazach biskupów, w których bywają przemieszani hierarchowie różnych obrządków czy nawet Kościołów. Autor ujawnił przy tym brak orientacji co do istnienia w minionych stuleciach biskupstw obrządku łacińskiego na wschód od dzisiejszych granic Polski (Białoruś, Rosja, Ukraina). Natrafiwszy zaś w odniesieniu do XVIII w. na informacje

o osobie biskupa smoleńskiego Aleksandra Mikołaja Horaina, członka łacińskiego episkopatu Rzeczypospolitej Obojga Narodów, „automatycznie” przyporządkował go do listy prawosławnych biskupów Smoleńska (*nota bene* jako „podstawową” postać nazwy tej stolicy przyjął nieistniejącą formę „Smoleskon” – s. 129; z kolei Mohylów to u niego „Mohela, Mogiljov, Mogilev” – s. 104) – tym bardziej, że dla tych lat nie miał w zgromadzonym materiale żadnego „konkurencyjnego” hierarchy (s. 130: „Aleksander Mikołaj Horain, 1711 Dec. 23-1716 Dec. 7”). Że zaś z napotkanej przezeń informacji wynikało, iż ów pasterz przeniesiony został następnie na biskupstwo Żmudzi, więc aby coś z nią zrobić, G. Fedalto „wykreował” prawosławną diecezję żmudzka (s. 146: „Zmudź (Samogitia). Ecclesia Orthodoxa”), której wszak nigdy nie było, przyporządkowując do niej tego pojedynczego hierarchę (j.w.: „Aleksander Mikołaj Horain, 1716 Dec. 7-1735 Dec.”). W sposób nieco mniej kuriozalny włoski badacz „zmienił” obrządek rzymskokatolickiej diecezji witebskiej na greckokatolicki (uznawszy widocznie, że na Białorusi nie ma miejsca dla hierarchii łacińskiej), czyniąc wywodzącego się z prezbiterium Kościoła wrocławskiego aktualnego biskupa Witebska Władysława Blina (urodzonego w Świdwinie) unickim władzą (s. 140). Obok zatem nieprawdziwych zestawień obsady biskupstw, mamy w *Hierarchia ecclesiastica orientalis* jednostki kościelnej organizacji terytorialnej, które nigdy nie istniały w „zaproponowanej” przez autora postaci. Jak na kilku powyższych przykładach można było się przekonać, G. Fedalto nie wykazał też pożądanej pieczołowitości w ustalaniu ram chronologicznych poszczególnych pontyfikatów, często zadawalając się jakąkolwiek bądź datą, umożliwiającą z jednej strony określenie miejsca osoby na liście pasterzy danej stolicy, z drugiej zaś przypisanie do jakiegoś przybliżonego przedziału czasu. Zresztą i w tej materii daje znać o sobie mankament mało uważnej lektury publikacji, którym autor zawdzięczał wiedzę na dany temat, co w odniesieniu do *Annuario Pontificio* owocowało sygnalizowanym wyżej niezważaniem zbytnio na obrządek. Tak np. w przypadku greckokatolickiego biskupstwa w Supraślu, o którym sam – w ślad za D. Błażejowskim – notuje, że zostało ono erygowane w roku 1798, zarazem wskazuje na Teodozego Wiślockiego, jako na jego administratora z lat 1778-1799! Ów władca supraski z lat 1799-1801, konsekrowany w r. 1800, był poprzednio bazylikańskim archimandrytą tamże w Supraślu, obranym w r. 1785, natomiast wcześniej jeszcze stał na czele owej archimandrii (opactwa) bazylianów jako administrator i tego właśnie dotyczy podana przez G. Fedalto – zresztą nieprecyzyjnie – informacja.

Wszystko to w łącznym ujęciu prowadzi nieodparcie do wniosku, że po szczególnie interesującej nas problematyce struktur organizacyjnych i hierarchii kościelnej w Europie Środkowo-Wschodniej autor porusza się niejako „po omacku”, w sposób dostrzegalny nie radząc sobie z uporządkowaniem i weryfikacją zgromadzonych danych faktograficznych, które dotyczą widać na tyle „egzotycznych” rejonów świata chrześcijańskiego, że również nikt inny na etapie przygotowania tego kompendium do druku nie zwrócił uwagi na taką masę uchybień. Piszący obecne słowa nie traci przy tym względu na właściwe rozłożenie akcentów i bynajmniej nie zapomina, że – gdy chodzi o tradycje historyczne – metropolie i biskupstwa z obszaru szeroko pojętej Słowiańszczyzny ani mogą się równać ze starożytnymi patriarchatami z Bliskiego Wschodu i ich strukturami hierarchicznymi, w swych początkach sięgającymi

niekiedy jeszcze czasów apostolskich. Odnosząc się z szacunkiem do dostojęstwa tamtych stolic, nie należy wszakże lekceważyć faktu, że o żywotności prawosławia decydują dziś wielomilionowe wspólnoty wiernych z terenu Bułgarii, Rumunii, Serbii (także Grecji i Gruzji), a przede wszystkim właśnie Białorusi, Rosji i Ukrainy, obejmujące również diasporę w „Nowym Świecie”, stąd nieznanostwo literatury przedmiotu na ich temat i w konsekwencji publikowanie tego rodzaju cząstkowych, a zarazem pod niejednym względem bałamutnych wykazów obsady stolic biskupich z tychże regionów, przesądza o – niestety – znikomej wartości przynajmniej tej części prezentowanego dzieła.

O ile nic nie może usprawiedliwiać niestaranności autora, który przejmując dane z innych publikacji, nie jest w stanie czynić tego w sposób uważny i rzetelny, dając tym samym liczne dowody rażącej niedbałości, o tyle zasadne wydaje się zarazem wytknięcie rodzimym badaczom, iż wprawdzie niewiele można znaleźć w dotychczasowym dorobku polskiej historiografii krytycznie opracowanych wykazów obsady tutejszych stolic biskupich poszczególnych Kościołów i obrządków, które to publikacje mogłyby posłużyć także zagranicznym badaczom dla przygotowania posiadających szersze spektrum geograficzne (i chronologiczne) analogicznego charakteru edycji. Godzi się tedy wyrazić nadzieję, że sytuacja w owym względzie ulegnie – oby w niedalekiej przyszłości – zmianie, ku czemu dogodną sposobność nadarza zapoczątkowana niedawno nowa seria (czy – ściślej – wielotomowa synteza) *Dzieje chrześcijaństwa Polski i Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, w ramach której przewidziane są dla poszczególnych okresów dziejowych woluminy traktujące o metropoliach i diecezjach, podobnie jak osobny tom ma zostać poświęcony Kościołom Wschodnim¹¹. Wydaje się czymś zgoła oczywistym, że w ich ramach nie powinno zabraknąć analogicznego charakteru krytycznie zestawionych wykazów obsady stolic biskupich, wzorowanych chociażby na tych z wcześniej wspomnianej *Historii Kościoła w Polsce*, które skądinąd są stosunkowo rzadko cytowane w opracowaniach i jakby w ogóle mało dostrzegane, podczas gdy w sposób zgoła nieuzasadniony w ostatnich latach „prymarnym” źródłem informacji w owym zakresie stał się dla większości poszukujących tego rodzaju informacji osób leksykon biograficzny *Biskupi Kościoła w Polsce* P. Niteckiego, która to publikacja obfituje w równie kuriozalne przeinaczenia i błędy, co zaprezentowane kompendium autorstwa G. Fedalto. Na popularności owego leksykonu polskich hierarchów katolickich (skądinąd wyłącznie obrządku łacińskiego) zaważyła wszakże w niemałej mierze łatwa jego dostępność, jako że chodzi o publikację samoistną, wydaną w pokaźnym nakładzie i następnie wznowioną, skutkiem czego można do niej dotrzeć nie tylko w specjalistycznych księżnicach naukowych. Tak bardziej więc należy wyrazić żal, że – podobnie, jak i zaprezentowana tu *Hierarchia ecclesiastica orientalis* – nie jest to opracowanie na takim poziomie, jakiego by należało oczekiwać.

Krzysztof R. Prokop

¹¹ Por.: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 92(2009), s. 389-393.